

KIRIKULUGU AJALOOLISE TEOLOOGIA DISTSIPLIININA

RIHO ALTNURME

Sissejuhatava märkusena tuleb öelda, et suuremas osas on selle loengu aluseks minu 1997. a kaitstud magistritöö “*German church history since 1945. The definition and influence of social history*”.¹ Olen muidugi jälginud ka hilisemat diskussiooni kirikuloo asendist teaduste seas, kuid see pole küll hetkel kuigi elav ega ole ka midagi uut lisanud.

TERMINITE “AJALOOLINE TEOLOOGIA” JA “KIRIKULUGU” VAHEKORRAST

Mina loen pealkirjast välja teema “Kirikulugu teoloogilise distsipliinina”. Asi on selles, et üldiselt mõistetakse ajaloolisest teoloogiast (*historische Theologie, historical theology*) kõneldes seda kui kirikuloo (*Kirchengeschichte, church history*) sünonüümi. Seda nii õppetoolide nimetustes nendes

¹ Riho Altnurme, *German church history since 1945. The definition and influence of social history* (Tartu: Tartu Ülikooli usuteaduskond, käsikiri, 1997).

ülikoolides, kus see kasutusel on, aga eelkõige teoreetikute töödes, kes on terminit lahti seletanud. Vt nt J. S. Drey, W. Kasper, *Kirchengeschichte als historische Theologie*² või N. Brox, kes asetab *historische Theologie* jutumärkidesse.³ Muidugi võib mõista kirikulugu ka kui ajaloolise teoloogia distsipliini, kusjuures viimase alla kuuluksid lisaks kirikuloole dogmadelugu, teoloogia ajalugu, misjoni ajalugu, sümbolika jne. Sellisel juhul oleksid aga teoreetiku seisukohalt liiga teravalt eraldatud kirik ja teoloogia. Õppeaine nime tusena oleks kõige õnnestunum ehk isegi “kiriku ja teoloogia ajalugu”. Et kirikulugu ajaloolise teoloogia aladistsipliinina on võõras seos kirikulooteoreetikutele, kelle töid olen uurinud oma magistrیتööd kirjutades, siis järgnevalt kasutan terminit ajalooline teoloogia eranditult kirikuloo sünonüümina.

TERMINI “AJALOOLINE TEOLOOGIA” TEKKELOOST JA SELLE KASUTAMISE IDEOLOOGILISEST SUUNITLUSEST

Kui räägitakse kirikuloo asemel ajaloolisest teoloogiast, siis on tegemist teatud rõhuasetusega, mille puhul võib jälgida kahte astet. Esiteks, kirikuloo uurimisel ajaloolise teoloogia nime all on suurem rõhk pigem teoloogia ajaloo uurimisel kui kiriku kui institutsiooni või kristlaskonna ajaloo uurimisel. Oht on siin selles, et näiteks uusaegsete kirikute puhul on teoloogia teinekord lahus kirikust või isegi opositsioonis kirikuga, seega võib sellise käsitlusviisi puhul

² J. S. Drey, *Kurze Einleitung in das Studium der Theologie* (Tübingen, 1819); Walter Kasper, “Kirchengeschichte als historische Theologie,” *Römische Quartalschrift* 80 (1985) *Grundfragen der Kirchengeschichtlichen Methode – heute*, 171-188.

³ Norbert Brox, “Kirchengeschichte als “Historische Theologie,” Raimund Kottje, ed, *Kirchengeschichte heute. Geschichtswissenschaft oder Theologie?* (Trier, 1970), 49-74.

tekkida teadmistes kirikust küllalt suur puudujääk. Kui me käsitleme näiteks 19. sajandi alguse Eesti kirikulugu ainult Tartu ülikooli usuteaduskonna ratsionalismist haaratud teolooge vaadeldes, siis jääb paljugi olulist selle perioodi kirikuloost haaramata. Teiseks, termini ajalooline teoloogia kasutamiseiga püütakse vastu astuda teoloogia relativeerimisele ajaloolise meetodi abil. Probleem on tekkinud kirikuajaloo arengu käigus. 19. sajandi alguses hakati ajaloo-teaduse arenedes järjest rohkem rakendama ajalooallikate kriitilist analüüsi, mis tekitas vastuolu kiriku poolt seni levitatud, dogmaatilist õigeks kuulutatud tõdedega. Kui ajaloolane vaatab sündmusi, nähtusi ja ka mõttevoole alati ajastu kontekstis, teatud suhtes kaasajaga, siis teoloogile võib see olla vastumeelt, kuna ohtu satub teoloogia objekti igavikulisus ja teoloogia seotus püsiväärtustega. Ernst Troeltsch leidis oma essee "Ajaloolisest ja dogmaatilisest meetodist teoloogias," et need meetodid on omavahel täiesti sobimatud, kuna ajaloolise meetodi kasutamine on seotud maailmavaatega, mis on vastuolus üleloomulikuga ja seega ka dogmaatilise meetodi kasutamisega.⁴ Rooma-katoliku kirikus on dogmaatilise ja ajaloolise meetodi vastuolu klassikaliseks näiteks kirikuloolase Ignaz von Döllingeri leppimatus Vatikani I kirikukogu tulemustega. Teatavasti kuulutati seal kirik paavsti kaudu ilmeksimatuks, millele ajalooliselt rääkis vastu paavst Honorius IX sooviv suhtumine monoteletismi, mis kiriku poolt hiljem tauniti. Õieti ongi kirikulool läbi viimase kahe sajandi olnud kõige teravam vastuolu just süstemaatilise teoloogiaga. Pärast liberaalse teoloogia liigsuurt vaimustust ajaloolisest meetodist tekkis reaktsioon dialektilises teoloogias. Ei saa mainimata jätta Karl Barthi suhtumist kirikulukku, kes leidis, et see saab olla vaid süstemaatilise teoloogia abidistsipliin, kuna ta

⁴ Ernst Troeltsch, "Über historische und dogmatische Methode in der Theologie," *Gesammelte Schriften* II (Aalen, 1962), 729-753.

ei esita mingit iseseisvat teoloogilist küsimust.⁵ Termin "ajalooline teoloogia" kasutamine näib hilisemal ajal kaitsetena just sellise suhtumise eest. Nagu edasisest näha, on selle kasutajaiks just dogmaatikud.

KIRIKULUGU AJALOOLISE TEOLOOGIANA

Saksamaal viitab *historische Theologie* teatud kindlale suunitlusele, mis sai alguse 19. sajandi algul ja mis püüdis vältida historismi, ajaloolise uurimistöö ületähtsustamist teoloogias. J. S. Drey, esimesi katoliiklikke dogmaatikuid Tübingenis on kasutanud oma 1819. a avaldatud raamatus *Kurze Einleitung in das Studium der Theologie* esmakordselt mõistepaari *Kirchengeschichte als historische Theologie*. Seda on tänapäevalgi kasutatud ja eriti rooma-katoliku kirikuajaloolaste poolt. Üks nendest on Walter Kasper, Tübingeni ülikooli dogmaatikaprofessor 1970-1989. Tema arvates on vähe sellest, kui puhtajaloolise uurimistöö kaudu saadud fakte teoloogiliselt väärtustatakse. Teoloogiline töö, hinnangute andmine, jääb sel juhul väljapoole tegelikku uurimistööd. Juba uurija enda hoiakud mõjutavad uurimistööd aga kõige enam, nagu tänapäeval arvatakse. Kasper jaoks tähendabki ajalooline teoloogia teoloogiliste väärtushinnangute rakendamist (kiriku)ajaloolises uurimistöös. Väärtustevaba teadustöö võimalikkuses kaheldakse epistemoloogide seas järjest enam, nii ei tohiks teoloogilised hoiakud segada, eriti veel, kui nad on selgelt teadvustatud. Kuidas selline uurimistöö praktiliselt peaks toimuma, ta ei selgita. Tema selgituste kohaselt on kirikuajaloo kui ajaloolise teoloogia ülesandeks selgitada välja, kuidas on kirik suutnud kristlikku kuulutust läbi muutuvate ajalooliste tingimuste realiseerida, samas vastates, mis on kirikuajaloo sündmustes

⁵ Karl Barth, *Kirchliche Dogmatik I/1* (Zürich, 1964), 3.

olnud eksimine sellelt teelt, evangeeliumi võltsimine. Kiriku eksisteerimine ajaloos on sellise uurimistöö objektiks.⁶

Muidugi muutub sellisel juhul vägagi oluliseks uurija arusaam kirikust, tema eklesioloogia, mis peegeldub ka tema uurimistöös. Arvatavasti on mingil tasemel võimalik teatud erapooletus (eelkõige kroonika-laadse töö puhul), kuid analüüsi eeldustes peaksid ka autori eklesioloogilised vaated nähtavaks saama.

Võib nõustuda Kasperi esitatud kujutelmaga kiriku-ajaloost ajaloolise teoloogiana, mõistes seda kui kirjeldust kirikuajaloost kui teoloogilisest distsipliinist. Siia tuleks lisada evangeelse teoloogi Eckehart Stöve arusaam, et kirikuajaloo teoloogilisus väljendub praktikas teoloogiliste küsimuste esitamises ajalooallikaile.⁷ Seega on ka teoloogilised hoiakud rakendatud juba uurimistöö algfaasis. See arusaam harmoniseerub profaanajaloolise ettekujutusega küsivast, analüütilisest ajaloost. Tuleb küll nentida, et lugude jutustamine (narratiivne ajalugu) või üksikjuhtumeid piinliku täpsusega uuriv mikroajalugu sobituvad selle selgitusega raskemalt. Lahenduseks võiks olla küsimustele vastamine lugusid jutustades. Mõned ajaloo filosoofid peavad narratiivi ehk jutustust samasuguseks seletusviisiks kui kausaalset seletust. Jörn Rüsen'i järgi on sündmuste kujutamine narratiivitaolisena inimloomuse põhiline kogemisviis, mida ei tohi ka inimteadustes kõrvale jätta. Narratiiv ei ole lihtsalt ehitustehniline konventsioon, vaid minevik kui niisugune on juba kujutatud narratiivses vormis.⁸ See on muidugi radikaalne arusaam, aga põhjendab igal juhul narratiivi

⁶ Kasper, *Kirchengeschichte als historische Theologie*, 179-181.

⁷ *Theologische Realenzyklopädie* 18 (1989), "Kirchengeschichtsschreibung," Eckehart Stöve, 557, 558.

⁸ Tsiteeritud läbi: Pertti Grönholm, "Jutustus ja argumentatsioon. Diskursianalüüs nõukogude ajalookirjutuse kriitilises lähivaates," Enn Tarvel, toim., *Ajaloolise tõe otsingul II. Suur kunst metodoloogia* (Tallinn, 2000), 20.

kasutamist ajaloo-uurimises. Narratiivgi võib anda vastu-seid teoloogilistele küsimustele.

KUIDAS ON TEOREETIKUTE KÕRVAL KÄSITLENUD KIRIKULUGU TEADUSLIKU DISTSIPLIININA PRAKTIKUD — MÕJUKATE ÕPIKUTE AUTORID?

Karl Heussi, kelle kompendium⁹ oli kirikuloo õppijatele Saksa-maal õpperaamatuks pea terve 20. sajandi (1. väljaanne 1907, 12. väljaanne 1960 veel autori enda tehtud muudatustega, 18. väljaanne 90ndatel) on selgelt positivistlik. Heussi leiab teoloogia ja ajaloo vahekorda hinnates, et profaanajalool ja kirikulool ei ole kahte erinevat meetodit, on ainult üks ajalooline meetod. Kirikuajalookirjutuse üles-andeks on tema järgi ajaloolise tegelikkuse kujutamine, mitte usuline kasvatus või apologetika või poleemika. Ta nõuab “täiesti sõltumatut, vaba tõe-uurimist ilma igasuguse praktilise kõrvaleesmärgita”.¹⁰ Teoloogilise meetodi kohta leiab ta, et “spetsiifiliselt teoloogilise meetodi rakendamine ajaloolistele nähtustele on võimatu”.¹¹ Ajalooteoreetilistes küsimustes tuleb enne ajalukku tungimist selgusele jõuda, on Heussi veendunud.

“Uus Heussi”, Wolf-Dieter Hauschild, kes avaldas suhteliselt hiljuti kaheköitelise kiriku- ja dogmadeloo õpiku (1. köide 1995 (²2000), 2. köide 1999)¹² on teoreetilistes küsimustes ettevaatlikum. Siiski on märgatav erinevus juba pealkirjas, on ju tegemist nii kiriku- kui dogmadelooga

⁹ Minu kasutatud on 17. väljaanne: Karl Heussi, *Kompendium der Kirchengeschichte* (Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1988).

¹⁰ *Ibid*, 5.

¹¹ *Ibid*.

¹² Wolf-Dieter Hauschild, *Lehrbuch der Kirchen- und Dogmengeschichte, Band I: Alte Kirche und Mittelalter* (Gütersloh: Chr. Kaiser, 2000); Id, *Band II: Reformation und Neuzeit* (Gütersloh: Chr. Kaiser, 1999).

ning see väljendub ka õpiku ülesehituses — kui Heussil oli esimeseks teemaks pärast üldist sissejuhatust kirik paganlikus Rooma riigis ja alajaotuseks “Rooma riik Kristuse sünni paiku”, siis Hauschild alustab hoopis kristlikust jumalaõpetusest kui triniteediõpetusest. Kristlase identiteet on teema, mille kirjeldamist ta alustab läbi õpetuslike küsimuste. Esimese teema tähendust kirjeldades ütleb Hauschild, et kõige aluseks oli kristlaste usuline veendumus, et Naatsareti Jeesuses on Jumal teatud erilisel viisil ilmunud. “Ajalooline olukord on alati seotud religioossete elementidega, sündmuste- ja struktuuriajalugu ei lase end teoloogia-, dogmade ja vagaduse ajaloost lahutada, kristluse ühiskondlik kuju nagu ka tema poliitilised suhted, kiriku struktuurid nagu ka tema õpetus tervikuna on suhtes Kristusega (*Christusbezug*).”¹³ Suhe Kristusega õpetuslikul kujul, kristoloogia laiemas tähenduses, on Hauschildi hinnagul aluseks kõigele ülejäänule, ka siis, kui sellest alati teadlik ei olda. Sellisel kujul on see kirikuajaloo keskne teema.

Teoloogiline põhjendus uurimisteamale, aga ka vaateviiside rohkus ja meetodi komplekssus on olulised aspektid, mida Hauschildi käsitluse juures tuleks tähele panna. Võrreldes Heussiga on Hauschild teadlikum ülesande keerukusest ja usaldab selle lahendamisel rohkem kasutada teoloogilist keelt. Tulemus on samas täiesti ühel lainel kaas-aegse ajalooteaduse saavutustega.

MILLINE ON KIRIKUAJALOO FUNKTSIOON TEOLOOGIAS?

See olekski ehk selle loengu kõige olulisem küsimus. Nagu kogu teoloogia, peaks kirikulugu olema teatud instrumendiks Kirikule, peeglik, mis võimaldab vaadata minevikku ja hinnata oma tänapäevast eksistentsi. Võimalik, et

¹³ *Ibid*, Band I, 1.

minevikust saab leida midagi sellist, mida tänases kirikus ehk enam ei kohta või tuletada midagi sellist, mida veel ei kohta, kuid mis siiski peaks kiriku juurde kuuluma. Seega on kirikuloo ülesandeks minevikusündmuste vaatlemine tänapäeva kirikutele huvipakkuvate vaatenurkade alt. Praktikas saab see teostuda läbi vastavate küsimuseasetuste, mida uurimuste autorid seavad endale tööhüpoteesidena. Näiteks eesti teoloogilise mõtte ajaloo uurimine peaks andma tõuke teoloogia arengule tervikuna tänapäeva Eestis.

Uurimisteemad kirikuajaloos kerkivadki üldjuhul esile kiriku tänapäeva probleemidest. Kui kiriku jaoks on oluline omada mõju ühiskonnas (kasvõi selleks, et täita Jeesuse antud misjonikäsku), tuleb kiriku huvides uurida, kuidas ja miks on kiriku mõju ühiskonnas tänaseks vähenenud. Seda on ka tehtud, Eestis siiski küllaltki vähe. Sellest tuleneb ühiskonnaajalooliste meetodite kasutamine kirikuloo. Kirikuajaloo uurimine, vastavate uurimuste publitseerimine ja levitamine tähendavad muuhulgas ka kiriku tutvustamist temast võõrdunud ühiskonnale. Kiriku ajaloo uurimise kaudu on võimalik aidata kaasa kristluse (väärika) koha taastamisele inimeste ajaloolises mälus.

Võib järeldada, et kirikuajalugu on kiriku traditsiooni kaitsja. On selge, et kirikuajalugu ei väärtusta need kristlased ja teoloogid, kes ei väärtusta traditsiooni, näiteks nähtub see raskustest karismaatiliste liikumiste ajaloo kirjutamisel. Karismaatikud ei väärtusta oma tegevuse autori-teetsuse alusena traditsiooni ega ole huvitatud ka oma liikumise ajaloost. Teine juhtum: Vatikani I kirikukogu näide on võib-olla küll kulunud, kuid tabav — kuivõrd kiriku-lugu argumendina kasutanud klerikud viitasid just traditsioonile, millele paavst Pius IX vastas: “Traditsioon — see olen mina.” Nii on kirikulugu ka väärtarvituste eest kaitsjaks. Samas ei tasu segi ajada vormilist ja sisulist külge — nii on ju kirikulugu traditsiooni kaitsjana näinud ka hilisemad traditsionalistid katoliku kirikus (lefebristid).

Ajaloolle toetudes võideldakse tavaliselt uuenduste vastu, iseasi, millise tähendusega need uuendused on ja kas nad on sisuliselt uuendused või hoopis unustatud vana tagasitoomine. Pisut kaugemale minevikku vaadates võib siin näiteks tuua klassikalise vastanduse Matthias Flaciuse ja Caesar Baroniuse kirikulugudes 16. ja 17. sajandil, kus esimene nägi reformatsiooni tõelise kiriku taastajana, teine hävitajana.

Kristlase identiteet on määratud tema usu kaudu. Kuidas see on läbi sajandite muutunud, milliseid erijooni erinevatel ajastutel omanud, on üks uurimisteemasid kirikuloos, mis annab olulist materjali teoloogiale tervikuna.

Kokkuvõttes: kirikuajalugu teoloogiana on vahend kirikule järgimaks oma traditsiooni ja kristlasele oma identiteedi määratlemiseks.

KIRIKUAJALOO KAKS LOOMUST: TEOLOOGILINE JA AJALOOLINE

Kristoloogia ongi ehk oma kahepooluselisuses parim dogmaatiline võrdlus kirikuloo olemusele: mõistepaarid jumalik-inimlik, profaanne-sakraalne ja ajalooline-teoloogiline peaksid olema rakendatavad Chalkedoni dogma mudeli järgi. See mudel aitab kontrollida kirikuajaloo kui teoloogia tõsiseltvõetavust. Kirikuajalugu peab olema üheaegselt nii tõeline ajalugu kui tõeline teoloogia, üks teaduslik distsipliin kahe loomusega (E. Stöve nimetab seda nähtust topeltkompatibiliteediks¹⁴), kusjuures kirikuajaloo ajalooline ja teoloogiline loomus peavad olema esindatud segunematult ja muutumatult, eristamatult ja lahutamatumult.

Siit tuleneb, et kirikuajalugu on ainult siis teoloogiliselt oluline, kui ta on samas ka tõsine ajalugu ja teda viljeletakse iseseisva ajaloolise distsipliinina. Wolfhart Pannenbergi hin-

¹⁴ "Kirchengeschichtsschreibung," Stöve, 554.

nangul peakski kiriku ajalugu olema kristliku religiooni ajalugu.¹⁵ Sellisena on ta kõige kasulikum ka üksikutele kirikutele, pakkudes neile võimaluse näha ennast kristliku pärandi kui terviku ajaloolisel taustal.

Teoloogiline kirikuajalugu mõistab kindlasti paremini kirikut kui profaanajalugu. Võib küll vaielda selle üle, milline harituse aste annab ajaloolasele piisavad teadmised kiriku olemusest. Teoloogia kui terviku mõistmine on siiski kindlasti paremini võimalik põhjalikum arihariduse juures. Küsimus on õieti selles, kas kirikuajalugu nähakse kiriku vaatenurgast või mingist muust. Nii mõnigi profaanajaloolane saab sellega hakkama ja ehk pareminigi kui mõni ainult teoloogilise koolituse saanu, sest viimast võib ähvardada ajaloolise meetodi vähene valdamine, laiema ajaloolise konteksti ja arengu mittetundmine ning kitsalt konfessionaalse vaatenurga rakendamine.

Kirikuajalugu ei tohiks olla ainult ühe konkreetse kiriku ajalugu, vaid ta on pigem kristluse ajalugu, kus vaadeldakse empiiriliselt kristlaskonda, seda kindlasti ka Eesti puhul, kus seni on kirikuajalugu tähendanud enamasti luteri kiriku ajalugu (varasemal perioodil katoliku kiriku ajalugu) ning vähem on vaatluse alla võetud erinevate konfessioonide ajalugu ja rahvaliku religioossuse vormid. Viimast väidet tuleb mõista ka kui enesekriitikat. See on vastavuses arusaamaga oikumeeniast. Laiemas tähenduses peaks kiriku ajalugu haarama ka kõiki kristlusega seotud, temast mõjutatud nähtusi, et nende kaudu mõista kristlust ennast. Kristlik kirik kui Jumala rahvas, Kristusesse uskujate kooslus peaks olema uurimisobjektiks. Samas lähtub iga uurija siiski oma ettekujutusest kirikust ja on ka loomulik, et iga konkreetse kiriku uurimisel peaks lähtutama selle kiriku omapärasest, nendest eesmärkidest, mida see kirik ise endale

¹⁵ Wolfhart Pannenberg, *Wissenschaftstheorie und Theologie* (Frankfurt am Main, 1973), 395.

on seadnud. Luterliku kiriku puhul oleks selleks puhta evangeeliumi õpetamine ja õige sakramentide jagamine.

Ignaz von Döllinger on omal ajal rääkinud teoloogia mõlemast silmast — ajaloolisest ja filosoofilis-spekulatiivsest.¹⁶ Seda kujutluspilti edasi arendades võiks öelda, et teoloogial on rohkemgi silmi — lisaks ka filoloogiline, psühholoogiline, sotsioloogiline ja teisi — nii palju, kui on kasutusel erinevaid teaduslikke meetodeid teoloogias. Teoloogia ei pea olema kükloop, kelle ainus silm on filosoofiline.

¹⁶ Ignaz von Döllinger, "Die Vergangenheit und Gegenwart der katholischen Theologie," J. Finsterhölzl, hg., *Ignaz von Döllinger. Wegbereiter heutiger Theologie* (Graz-Wien-Köln, 1969), 251.